

ESKİ TÜRK YAZITLARINDA KELİME BAŞINDA /h-/ SESİ GÖSTERİLMİŞ MİYDİ?*

Gürer GÜLSEVİN**

Özet:

Eski Türk yazıtları yüz yılı aşkın bir zamandan beri çeşitli alandaki araştırmacılar tarafından ayrıntılı olarak incelenmektedir. Filologlar da bu metinlerin ses, şekil, söz dizimi, söz varlığı gibi dil özelliklerini belirlemişlerdir. Bununla birlikte her geçen gün yeni yeni bakış açıları, yeni yeni varsayımlar ortaya konulmakta ve yeni okuma şekilleri, yeni anlamlandırmalar teklif edilmektedir.

Gerhard Doerfer Eski Türkçede kelime başında /h-/ ünsüzü bulunduğunu ve bunun Orhun Yazıtları'nda özel bir imlayla gösterilmiş olduğunu iddia etmektedir. Bildiği gibi Orhun Yazıtları'nda /a/ ve /e/ ünlüleri ʃ harfi ile gösterilir. Ancak kelime başındaki /a/ ünlüsü ʃ harfi olmadan yazılır. Sadece at 'isim' ve aç 'tok olmayan' kelimeleri bazen ʃ olmadan bazen de ʃ harfi ile yazılmıştır. Doerfer'e göre ʃ harfi olmadan yazılan ve bugünkü Türkçede /â/ (uzun a) ile kullanılan kelimeler Halaççada /h-/ ünsüzüyle başlamaktadır. O hâlde Türkçede /â/, Halaççada /hâ-/ ile başlayan kelimeler Orhun Türkçesinde de /hâ-/ ile başlamakta olduğu için ʃ harfi yazılmamıştır.

Buradaki bildiriye Doerfer'in varsayımını tartışıp değerlendireceğiz. İleri sürülen varsayımın tutarsızlıklarını göstereceğiz.

***Anahtar kelimeler:** Eski Türk yazıtları, Halaçça (Khalaj), imla, ses bilgisi, kelime başı h- ünsüzü.*

Was the Initial /h-/ Shown in the Old Turkic Inscriptions?

Abstract:

Old Turkic inscriptions have been studied by researchers in several fields for over a century. Philologists have determined the phonetic, morphological, syntactic, and

* Bu yazı "Milletlerarası (Kök) Türk Harfli Yazıtlar ve Güncel Sorunları Kongresi"nde (25-29 Mayıs 2016, Bişkek-KIRGIZISTAN) sunulmuş bildiri metninin gözden geçirilmiş şeklidir.

** Prof. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, gurergulsevinn@gmail.com.

lexical characteristics of these texts. However, day by day new perspectives and hypotheses are being put forward and new readings and meanings are being suggested.

Gerhard Doerfer claims that there was an initial /h-/ in Old Turkic and a special spelling was used to show it. As it is known, in the Orkhun Inscriptions the vowels /a/ and /e/ were shown with A. But the initial /a/ was written without A. Only the words at 'name' and aç 'hungry' were written sometimes without A and sometimes with A. According to Doerfer the words that were written without A and that are used with /â/ (long a) in contemporary Turkmen start with /h-/ in Khalaj. Then, since the words starting with /â/ in Turkmen, and /hâ-/ in Khalaj started with /hâ-/ in Orkhun Turkic A was not written.

In this paper, the hypothesis of Doerfer will be discussed and evaluated. I will show the inconsistencies of this hypothesis.

Keywords: Old Turkic ,inscriptions, Khalaj, spelling, phonetics, initial consonant h-.

Eski Türk yazıtları yüz yılı aşkın bir zamandan beri çeşitli alandaki araştırmacılar tarafından ayrıntılı olarak incelenmektedir. Filologlar da bu metinlerin ses, şekil, söz dizimi, söz varlığı gibi dil özelliklerini belirlemişlerdir. Bununla birlikte her geçen gün yeni yeni bakış açıları, yeni yeni varsayımlar ortaya konulmakta ve yeni okuma şekilleri, yeni anlamlandırmalar teklif edilmektedir.

Bu bildiri de Eski Türk yazıtlarında kelime başında /h-/ meselesi tartışılacaktır. /h-/ meselesi konusunun aslında birçok yönü vardır. Bunlar:

1. Eski Türk yazıtları döneminde Ötüken merkezli Türk Kağanlığı'nın edebî dilinde Türk dili kökenli kelimelerin başında /h-/ sesi var mıydı?

2. Eski Türk yazıtları döneminde Ötüken merkezli Türk Kağanlığı'nın edebî dilinde yoksa bile başka Türk diyalektlerinde kelime başında bu ses var mıydı?

3. Eski Türk yazıtları döneminde Ötüken merkezli Türk Kağanlığı'nın edebî dilinde Türk dili kökenli kelimelerin başında /h-/ sesi var idi ise, yazıda/ımlada gösterilmiş miydi?

Yukarıdaki üç meseleden, burada sadece üçüncüsü, yani "Eğer o dönemde kelime başında Türk dili kökenli kelimelerin başına /h-/ sesi var idiyse yazıda/ımlada gösterilmiş midir?" sorusu tartışılacaktır.

Bu ilk bakışta abes bir soru gibi görülebilir. Çünkü hepimizin bildiği gibi Eski Türk yazısında /ç/ için, /m/ için, /b/ için, /t/ için vs. harfler vardı ama /h/ için, /f/ için, /v/ için, /c/ için, /j/ için vs. herhangi bir harf yoktu. O hâlde neyi tartışacağız!

1. BAZI ÖNEMLİ HATIRLATMALAR

Konunun tartışılabilmesi için aşağıdaki hususların hatırlanması gerekir.

1.1. Türk dilinde kelime başı h- meselesi:

Kimilerine göre Ana Altaycada kimilerine göre de Ana Türk dilinde kelime başında bir de *p- ünsüzü vardı. Poppe *p- olarak canlandırdığı bu sesin Altay dillerindeki durumunu şu şekilde verir (Poppe 1965: 197):

Number	Manchu-Tungus	Mongolian	Chuvash	Turkic	Reconstructed common phoneme
1.	p (Go.)	f (Mon.)	Ø	Ø	*p

İlgili literatürü değerlendirdikten sonra Osman Nedim Tuna bu sesi karşılaştırmalı olarak şu şekilde verir: “Halaççada kelime başı h, Türk dilinin geriye kalan bütün lehçe ve şivelerinde Ø: Moğol dilinde h, χ, f, ş, s, Ø: Tun-guz dilinde p, h, χ, fi Ø: Kore dilinde p, ph: Japon dilinde p, φ ile karşılanır. Bu denkleştirmelerdeki seslere kaynaklık etmiş olduğu düşünülen Ana Altayca ses *p’dir.” (Tuna 1983: 30).

Yani Ana Altaycada *p şeklinde canlandırılan ses daha sonra Türk dilinde *p- > f > h- > Ø- şeklinde gelişme göstermiştir. Bu ses bugün Halaççada düzenli olarak /h/ şeklinde korunmuş, diğer Türk yazı dilleri ve lehçelerinde ise /h/’li birkaç örnek dışında /Ø/ olmuştur.

Halaççadaki kelime başı /h/ ünsüzünden ilk bahseden Minorski olmuş ise de (Minorsky 1940), bu konuyu en çok ve derinlemesine inceleyen Doerfer’dir (Doerfer 1968; Doerfer 1969; Doerfer 1971; Doerfer 1973-1974; Doerfer 1980; Doerfer 1981). Doerfer Orhun Türkçesinde de kelime başında /h/ ünsüzünün bulunduğunu, hatta bu sesin yazıtlarda gösterilmiş olduğunu iddia etmektedir (Doerfer 1973-1974).

1.2. Doerfer’e göre Halaççada üç dereceli ünlü uzunlukları:

Ana Türk dilindeki asli uzun ünlülerinin birçoğu Yakut, Türkmen ve Halaççada devam etmektedir. Çuvaşçadan hareketle Türk dilinde üç dereceli ünlü uzunluğu olduğu düşünülmektedir. Doerfer de Halaççada bu üç dereceli ünlü uzunlukların devam ettiğini düşünmektedir. Yani [/a/ - /ā/ - /â/], vb. (Doerfer 1979: 5; Doerfer 1977: 19-21)

1.3. Eski Türkçede kelime başında /a/ ünlüsünün imlası:

Bilindiği gibi Türk dilinin kelime başı /a-/ ünlüsü, Orhun Yazıtları’nda herhangi bir harf yazılmadan gösterilebilir:

(a)k ‘ak, beyaz’, (a)y ‘ay’

Sadece 2 kelimenin başında, bazen /a/ için özel bir harf (𐰇) yazılır: at ‘ad, isim’, aç ‘aç, acıkmak’

1.4. İmla-ses ilişkisi:

Herhangi bir yazı dili için kabul edilmiş olan imla, o dilin ses yapısını bire bir yansıtıyor değildir. İmla-ses ilişkisinde çok iyi bildiğimiz bir gerçek

şudur: Bir ses dilde olabilir ama o ses için alfabede bir harf yoksa, imlada başka şekillerde gösterilebilir. Genellikle de o sesin daha önceki durumu dikkate alınarak, yani bir bakıma etimolojik imla yoluyla eski şekli yazılabilir. Çağdaş Türk yazı dillerinden birkaç örnek: Eski Türkçedeki ön ünlülü kelimelerin başındaki /k-/ sesi Oğuzcada genellikle ötümlüleşerek /g-/ olmuştur: *kel-* > *gel-*, *könül* > *gönül*. Bu ses yapısı bugünkü Türkiye Türkçesinde imlada da gösterilir, /g-/ olarak yazılır: *gel-*, *gönül*, *göz*. Aynı ses Özbekçede, Kazakçada, Tatarcada, Uygurcada vs. eski hâliyle /k-/ olarak korunmuştur ve o yazı dillerinde /k/ şeklinde yazılır. Günümüz Kırgızcasında ise bu ses Oğuzcadaki gibi ötümlüleşerek /g-/ olmuştur ama alfabelerinde ayrıca /g/ harfi bulunmasına rağmen edebî dilin imlasında hâlâ /k-/ ile yazılmaktadır. Yani Kırgızcada *keldim* yazılır, /*geldim*/ okunur. Kırgızcada /b/ ile yazılan bazı örnekler de /w/ okunmaktadır. Buna benzer imla-ses farklılığı birçok Türk yazı dilinde görülür. Türkiye Türkçesinde *yoğurt* diye yazılır ama edebî dilde /ğ/ sesi telaffuzda söylenmez; ya yanındaki ünlüler uzun bir ünlü hâline gelir (/yört/) ya da ikiz ünlü olur (/yourt/).

2. DOERFER'İN “ESKİ TÜRKÇE YAZITLARDA KELİME BAŞINDA h- SESİ GÖSTERİLMİŞTİR.” VARSAYIMI

Şunu tekrar hatırlatmak istiyorum. Burada o dönemde kelime başında /h-/ var mıydı, yani Kök Tigin *adak* mı diyordu, *hadak* mı diyordu meselesi tartışılmayacak. Bilindiği gibi Gerhard Doerfer bugün Halaççada korunmuş olan bu /h-/ sesinin Eski Türkçede de /h-/ şeklinde telaffuz edilmiş olması gerektiğini düşünmüştür. Hatta 1974 yılında yayımlanan bir makalesinde, bu sesin yazıtların imlasında da gösterilmiş olduğunu iddia etmiştir.

Ben de Doerfer'in bu görüşünü tartışacağım.

Elbette Eski Türk yazısında /h/ için bir harf yoktu. Bunu Doerfer de bilmekteydi. Bununla birlikte eğer bir alfabede o harf yoksa, metinlerde başka bir yolla temsil edilmiş olabilir. Örneğin /w/ sesi Eski Türkçede var idi ise bile harf olmadığı için /b/ harfi ile gösterilmiş olabilir. Bu varsayım olarak mümkündür. Ancak bu gerçek, yani “O harf yoksa başka bir şekilde gösterilmiş olabilir.” varsayımı bir ispat değildir. Yani aklımıza gelen her meseleyi bu varsayımı öne sürerek gerçekmiş gibi sunamayız. Varsayım doğruysa bile ispatı gerekir.

Doerfer'in varsayımı şöyledir:

- Bilindiği gibi; Türk dilinde /a/ ünlüsüyle başlayan kelimeler yazıtlarda normal olarak ʃ harfi olmadan yazılmaktadır.
- 2 kelime (*at* ve *aç*) ise bazen ʃ olmadan bazen de ʃ ile yazılmıştır.
- **Doerfer'e göre;** *Türkmencede bugün /â/ ile başlayan kelimelerin yazıtlarda ʃ olmadan yazılması, o kelimelerin /â-/ ile değil, tıpkı Halaççada*

olduğu gibi /hâ-/ sesleriyle başlıyor olmalarındandır. Bugün hem Türkmencede hem de Halaççada uzun /â/ ile başlayan kelimeler Orhun metinlerinde 𐰽 harfi ile yazılmış; bugün Türkmencede /â/ ile, Halaççada ise /hâ/ ile başlayan kelimeler ise yazıtlarda 𐰽 harfi olmadan kaydedilmiştir.

Bugün Türkmencede ve Halaççada uzun /â/ ile başlayan kelimeler Orhun metinlerinde 𐰽 harfi ile yazılmış; bugün Türkmencede /â/ ile, Halaççada ise /hâ/ ile başlayan kelimeler ise yazıtlarda 𐰽 harfi olmadan kaydedilmiştir.

Yazıtlarda 𐰽 harfi ile yazılan 2 kelime:

Türkmençe â-	Orhun â- / 𐰽	Halaçça â-
ât	𐰽𐰽 ât ‘ad, isim’	ât
âç	𐰽𐰽 âç ‘aç, acıkmak’	âç

Yazıtlarda kelime başında 𐰽 harfi olmadan yazılan kelimeler:

Türkmençe â-	Orhun (a)-	Halaçça hâ-
âğ-	𐰽 (a)ğ- ‘ağmak, dönmek’	hâğa ‘geri’ < hâğa
âra	𐰽𐰽 (a)ra ‘ara’	hâra
âr-	𐰽𐰽 (a)rı- ‘yorulmak’	harqân ‘zayıf’ < hârqân
ây	𐰽 (a)y ‘ay’	hây
âz	𐰽 (a)z ‘az’	hâz
âz-	𐰽 (a)z- ‘yoldan çıkmak’	hâz-

Doerfer bu tür toplam 6 kelime bulmuştur.

Varsayım buraya kadar oldukça açıktır:

Türkmencede /â/ ile başlayan kelimelerden Orhun Yazıtları’nda

𐰽 harfi ile yazılanlar Halaççada /â-/ ile başlamakta;

𐰽 harfi olmadan yazılanlar ise Halaççada /hâ-/ şeklinde görülmektedir.

Yani; Orhun Yazıtları’nda kelime başındaki /â/ sesi için 𐰽 harfi olmadan yazılmamışsa, bu, onun aslında kelime başında değil de /hâ-/ ünsüzünden sonra telaffuz ediliyor olmasındadır.

3. DOERFER’İN VARSAYIMININ TARTIŞILMASI

İlk bakışta tutarlı gibi görülen bu varsayımın eksik yönleri şunlardır:

1. Halaçça hakkında daha önce Minorski bilgi vermiş olsa da bu lehçeyi bilim dünyasına gereği gibi tanıtan Doerfer olmuştur. 1960’lardan beri bu konuda birçok çalışma yapmış, metinlerini ve sözlüğünü de yayımlamıştır. Çalışmalarını yaparken çeşitli varsayımlar da kurmuş, bazen henüz kanıtlanamamış daha önceki bir varsayımını daha sonraki başka bir varsayımı için kanıt olarak kullanma yoluna gitmiştir. Özellikle de Halaçcadaki /h-/ ön sesi ona

göre katıncıdır, sporadik değildir, hiçbirinde ön türeme yoktur, herhangi bir düşme söz konusu değildir. Yani Halaçça sadece Eski Türkçe ile birebir aynı değil, neredeyse Ana Türkçenin ta kendisidir.

Türk dilinin ünlülerinde 3 derece uzunluk bulunduğu çok eskiden beri iddia edilen bir varsayımdır. Doerfer Halaççada bu 3 derecedeki uzunlukların saklandığını söylemektedir ve metinlerin transkripsiyonlarını da o şekilde vermektedir. Bildirimize konu olan meselede de sadece /â/ ve /hâ/ şekillerini esas aldığı, /a/ ve /ha/ ile /ā/ ve /hā/ şekillerini varsayımına katmadığını belirtmektedir. Eğer bugün Halaççada /a/, /ā/, /ha/ ve /hā/ şekillerini de göz önünde bulundursaydı yukarıdaki varsayıma ters düşen pek çok örnek olacaktı.

Meseleye tersten bakarsak da şunu görürüz: Doerfer Halaççada /hâ-/ ile başlayan kelimelerin Orhun Yazıtları'nda **h** harfi olmadan yazıldığı, çünkü o örneklerde /â-/ sesinin kelime başında bulunmadığını, bir ünsüzden, yani h-'den sonra geldiğini varsaymaktadır. Oysa Halaççada sadece /hâ-/ ile başlayan kelimeler değil, /ha-, /hā-/ ve /a-/ ile başlayan pek çok kelime de **h** harfi olmadan yazılmıştır. Yani yazıtlarda **h** harfi olmadan yazılan kelimeler Halaççada sadece /hâ-/ ile söyleneler değildir. Doerfer'in varsayımını anlamsız kılacak birkaç örnek:

Orhun Yazıtları'nda kelime başında **h** harfi olmadan yazılan /a/ = Halaççada /a-/ ~ /ha-/ ~ /hā-/

Halaççada /a-/		Halaççada /ha-/		Halaççada /hā-/	
Orhun Ø-	Halaç a-	Orhun Ø-	Halaç ha-	Orhun Ø-	Halaç hā-
(a)l- 'almak'	al-	(a)ç- 'açmak'	haç-	(a)çig 'acı'	hāçug
(a)ltı 'altı'	alta	(a)dak 'ayak'	hada:k		
		(a)dir- 'ayırmaq'	hadur-		

Varsayım ortaya konulurken Orhun metinlerinde **h** harfi ile yazılıp Halaççada /hâ-/ olan 6 kelimeyi esas almak büyük eksikliklerdir. Aynı imlada olan ve Halaççada /hâ-/ olmayan yukarıdaki örnekleri nasıl açıklamak gerekecektir?

2. Ana Türk dilinin kelime başı *p sesi Ötüken Türk Kağanlığı'nın edebî dilinde h- olarak yaşıyor idiye bile Eski Türk yazıtlarında harfle olmasa da başka bir yolla gösterilmiş olduğu kanıtlanacaksa, sadece kök ünlüsü /a/ olan kelimelerle yetinilmemeliydi. Kök ünlüsü /e/, /ı/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/ olan kelimelerin başında gösterilip gösterilmediği de aynı varsayımın içinde açıklanabilmeliydi. Örneğin *otun* 'odun' kelimesi bugün Halaççada /h-/ ile söylenmektedir (*hū^otun*). Yazıtlarda da geçen Türk dilinin *öl-* fiili Halaççada /h-/ ön sesiyle yaşamaktadır (*höl-/hil-*).

3. Halaççada Doerfer tarafından devamlı /h-/ ile kullanılıyor denilen bazı kelimeler, farklı araştırmacıların derlediği metinlerde /h-/ olmadan da kaydedilmiştir.

Beygir anlamındaki ‘at’ kelimesini Doerfer Halaççada *hat* olarak vermektedir. Minorski ise hem *hat*, hem de *at* şekillerini kaydetmiştir (Min. 86, 91).

Doerfer ‘altı, 6’ sayı adının Halaççada sadece *alta* şeklinde olduğunu (Doerfer s. 21) söylemesine rağmen Minorski (*h*)*alta* şeklinde vermiştir (Min. s. 85).

Doerfer’in *hū^otun* şeklinde verdiği kelime de Minorski’de *otun* olarak kaydedilmiştir.

Günümüz çalışmalarında da aynı farklılıkları görüyoruz. Doerfer’de uzun ünlülü gösterilen *hârı-* ‘yorulmak’ fiili “Qarşu Baluqqa Selam”da *har-* şeklinde normal ünlülü olarak verilmiştir (Gökdağ-Doğan 2016: 365).

4. Doerfer /hâ-/ şekillerinin Orhun metinlerinde 𐰉 olmadan yazıldığını, çünkü oradaki /â/ ünlüsünün kelime başında olmayıp bir ünsüzden sonra geldiğini vurgulamıştır. Bunun için de *qâr* gibi kelimeleri örnek göstermiştir. Gerçekten de *qâr* kelimesinin ünlüsü bir ünsüzden sonra gelmektedir ve Orhun metinlerinde 𐰉 işareti olmadan yazılmıştır. Pek çok örnek bu şekildedir.

Ancak bu temel bir kural değildir. Çünkü yazıtlarda ünsüzle başlayan kelimelerin ilk hecesinde 𐰉 işaretinin yazılmış olduğu örnek de vardır. Örneğin Köl Tigin Yazıtı’nın güneydoğu cephesinde *tâm* ‘duvar’ kelimesinde â sesi 𐰉 ile gösterilmiştir (𐰉𐰆𐰇). Yani ünsüzden sonra ise 𐰉 harfi yazılmaz kuralı zaten kural değildir.

5. Bugün Türk dilinin birçok dalında /â/ ile başlayan kelimeler bunlardan ibaret değildir. Özellikle Türkmence, Yakutça ve Halaççada uzun /â/ ile başlayan diğer kelimelerin bu listede olmaması ilk bakışta Doerfer’in bir eksikliği görülebilir. Ancak Doerfer bu kelimelerden sadece Orhun Yazıtları’nda kaydedilmiş olanları incelediği için kendi içinde tutarlıdır. Bununla birlikte her ne kadar Doerfer 6 kelime vermişse de, Türkmencede /â/ ile olan ve Orhun Yazıtları’nda 𐰉 olmadan yazılan başka kelimeler de vardır. Bunlar: (*â*)*b* / *âv* (𐰉), (*â*)*q* (𐰆), (*â*)*ş* (𐰇).

Doerfer, Ana Türk dilinde /â/’lı olan ve Orhun Türkçesinde 𐰉 olmadan yazılan bu 3 kelimeyi Halaççada bugün yaşamadığı için varsayımına katmadığını belirtmiştir. Bugün Halaççada *âv* yerine Farsça kökenli ‘şikar’, *âk* yerine ‘hirin’ kullanıldığını yazmıştır. Üçüncü kelime olan *âş-* fiilinin ise hiç bulunmadığını söylemiştir.

Orhun (a)-	Türkmence /â/	Halaçça ?
(ɗ) (a)v ~ (a)w ‘av’	âv	? [şikar]
(ɳ) (a)k ‘ak, beyaz’	âk	? [hirin]
(ʏ) (a)ş- ‘aşmak’	âş-	? [-]

Eğer bu 3 kelime bugün Halaççada yaşıyor olsa idi, sırasıyla *hâv*, *hâk* ve *hâş-* şekilleriyle görülmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Yani; eğer Halaççada yaşasaydı, Doerfer’in varsayımına göre şu şekilde olmalıydı:

Orhun (a)-	Türkmence /â/	Halaçça ?
(ɗ) (a)v ~ (a)w ‘av’	âv	? [*hâv]
(ɳ) (a)k ‘ak, beyaz’	âk	? [hâk]
(ʏ) (a)ş- ‘aşmak’	âş-	? [hâş-]

Yukarıdaki maddelerde Doerfer’in varsayımı kurarken /a/, /â/, /ha/ ve /hâ/ ile başlayan kelimeleri dikkate almamasını bir eksiklik olarak gördüğümü belirtmiştim.

Buradaki 3 örnek ise eksikliği kabul edilemeyecek kelimelerdir. Çünkü kurgulanan varsayımın gerekli şartlarını taşımaktadırlar. Doerfer tarafından “*Halaççada yok.*” denilerek izah edilen mazeret ise elbette kabul edilmek zorundadır.

Bu 3 örnek daha sonraki çalışmalarda Halaççada tespit edilebilirse, Doerfer’in bence zayıf kurgulanan varsayımının doğru olup olmadığı test edilmiş olabilir. Eğer bu kelimeler /hâ-/ şeklinde olursa (*hâv*, *hâk*, *hâş-*) varsayımı kuvvetlendirir. Fakat /â-/ ile bulunursa (*âv*, *âk*, *âş-*) varsayım çöker.

1974 yılından sonra yapılan çalışmalarda ben bu 3 örneğin 2 tanesini buldum. Bulduğum kelimeler;

1. *hâv*, *hâş-* şeklinde ise varsayımı destekler, *âv*, *âş-* şeklinde ise varsayımı çürütür.

2. Eğer Doerfer dışındaki araştırmacılardan alınırsa akıllarda soru işaretleri kalır. Diğer araştırmacılar kendilerine göre transkripsiyon yapmış olabilirler, Doerfer kadar dikkatli ve hassas olmayabilirler vs. ama Doerfer tarafından yayımlanan eserlerde geçerse çok daha anlamlı olurlar.

Tespit ettiğim kelimeler Eski Türkçedeki *âb/âv* ve *âş-* kelimelerinin Halaçça şekilleridir.

Ali Asqer Cemrasi’nin “Qarşu Baluqqa Selam” adlı şiirinde geçmektedir ve Bilgehan Atsız Gökdağ tarafından *Halaç Türkçesi Metinleri*, *Qarşu Baluqqa Selam* adıyla 2012 yılında yayımlanmıştır (Gökdağ 2012). Kitapta

‘transkripsiyon’, ‘Türkiye Türkçesine aktarma’ ve ‘sözlük’ bulunmaktadır. Gökdağ metni çeviri yazı ile verirken hem Arap harfli metni dikkate almış, hem de o metni bizzat Ali Asqer Cemrasi’ye okutup sesini kaydetmiştir. O kayıtların bir bölümünü sayın Gökdağ bana da dinletmişti.

Metinde ilgili kelimeler Doerfer’in varsayımına uygun olarak *hâv* ve *hâş* şeklinde değil de, varsayımı çürütecek şekilde *âv* ve *âş*- şeklinde geçmektedir.

Bu örnekler zaten sınırlandırılarak kurulmuş varsayımı çürütmektedir.

Ancak metinlerin Ali Asqer Cemrasi’ye ait olması ve bir başka araştırmacı tarafından çeviri yazı ile verilmiş olması durumu, hâlâ Doerfer’in varsayımına inanmak niyetinde olanlar için bir çıkış yolu bırakabilir. Yani Cemrasi yanlış yazmıştır veya Gökdağ’ın çeviri yazısı yanlış olmuştur diye düşünenler olabilir.

O itirazların da kapanması için söz örneklerle ilgili son sözlerimi söylemek istiyorum:

Gerhard Doerfer 1974 yılındaki varsayımını yazdığında bu 3 kelimeyi listesine koymamış ve bunların Halaççada bulunmadığını gerekçe göstermişti.

Ben o kelimeleri sadece Ali Asqer Cemrasi’nin metinlerinde değil, bizzat Doerfer’in 1980 yılında yayımladığı *Wörterbuch des Chaladsch* adlı sözlüğünde ve 1981 yılında yine Doerfer’in yayımladığı bir makalesinde de bulmuştum. O çalışmalarında da kelimeler Doerfer’in 1974’te kurguladığı varsayımına uygun olarak değil, varsayımı çürütecek şekilde *âv* ve *âş*- olarak kaydedilmiştir (Doerfer 1981: 97, 112).

Varsayımından 7 yıl sonra fark ettiği bu kelimeler varsayımına ters olduğu için Doerfer açıklama yapmıştır. Doerfer’e göre bu kelimeler her ne kadar Orhun Yazıtları’nda *ǰ* olmadan yazılmışsa da belki birkaç kez daha geçselerdi *ǰ* harfiyle de yazılabilirdi. Yazar burada *ât* kelimesinin de bazen *ǰ* harfiyle bazen de *ǰ* harfi olmadan yazılmış olmasını hatırlatmıştır.

Bu açıklama da yersiz ve yetersizdir. Eğer bu mantıkla hareket edilirse, Orhun Yazıtları’nda *ǰ* harfi olmadan yazıldığı için Halaççada /hâ-/ şekline denk geldiğini söylediği o 6 kelime için de aynı ihtimal söz konusu edilmelidir. Yani *ây* kelimesi de, *âz*, kelimesi de, *âz*- fiili de birkaç kez daha geçseydi belki onların da bazıları *ǰ* harfiyle yazılabilirdi!

Bütün bu itirazlarım dikkate alınırsa, Doerfer’in varsayımının elle tutulur tarafı kalmamıştır, çökmüştür...

Kaynakça

- DOERFER, Gerhard (1968), *Das Chaladsch–eine archaische Türksprache in Zentralpersien*, ZDMG 118, 79- 112.
- DOERFER, Gerhard (1969), “İran’daki Türk Dilleri”, *TDAY Belleten 1969*, s. 1-23.
- DOERFER, Gerhard (1971), *Khalaj Materials*, UAS 115.
- DOERFER, Gerhard (1974), “Eski Türkçe ile Halaçça Arasında Şaşırtıcı Bir Koşutluk”, Çeviren: Semih Tezcan, *TDAY Belleten 1973-1974*, Ankara, s. 1-12.
- DOERFER, Gerhard (1981), “Materialien zu Turk h- (I)”, *UAJb.* 93-141, (II), 138-168.
- DOERFER, Gerhard-TEZCAN, Semih (1980), *Wörterbuch des Chaladsch (Dialect von Charrab)*, Budapest.
- ERDAL, Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Brill Leiden-Boston.
- GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız (2012), *Halaç Türkçesi Metinleri, Qarşu Baluqqa Selam*, Vizyon Yayınevi, Ankara, XVIII+224 s.
- GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız-DOĞAN, Talip (2016), *İran’da Türkler ve Türkçe*, Ankara, Akçağ Yayınları, 396 s.